

RASPOETIN

EN DE ONDERGANG
VAN DE ROMANOV'S

ANTONY
BEEVOR

RASPOETIN

EN DE ONDERGANG VAN DE ROMANOV'S

Vertaald door Ruud van de Plassche

Ambo|Anthos
Amsterdam

Inhoud

Inleiding 11

- 1 Kruispunt in Siberië 17
- 2 Raspoetins jonge jaren 23
- 3 Het nieuwe regime 30
- 4 De vloek van Chodynka 39
- 5 De eerste goeroe en de troonopvolger 50
- 6 De oorlog tegen Japan 64
- 7 De bijna-revolutie in 1905 77
- 8 Raspoetin in Sint-Petersburg 84
- 9 De droom van de keizerin-weduwe 95
- 10 De gekke monnik Iliodor – ‘een monster van brutaliteit’ 105
- 11 Raspoetin in de kinderkamer 115
- 12 De moordaanslag in Kiev 121
- 13 Raspoetin en zijn aartsvijand 132
- 14 De tsarevitsj wordt gered in Spała 140
- 15 Het derde eeuwfeest van de Romanovs, 1913 149
- 16 Felix en Dmitri 156
- 17 Raspoetin wordt neergestoken 169
- 18 De oorlog breekt uit – de schaduw van de tsaar 179
- 19 Raspoetin en vrouwen 190
- 20 Wangedrag 203

- 21 Schandalen en bedreigingen 216
- 22 De tsaar neemt het bevel op zich 224
- 23 Het boudoirkabinet van de keizerin, herfst 1915 235
- 24 Een Russische klucht 244
- 25 Ministerieel haasje-over 258
- 26 Aan de vooravond van de apocalyps 268
- 27 De moordenaars 285
- 28 De daad 296
- 29 'Vermoord door monsters' 310
- 30 Een familiezaak 319

Dankbetuigingen 331

Woordenlijst 333

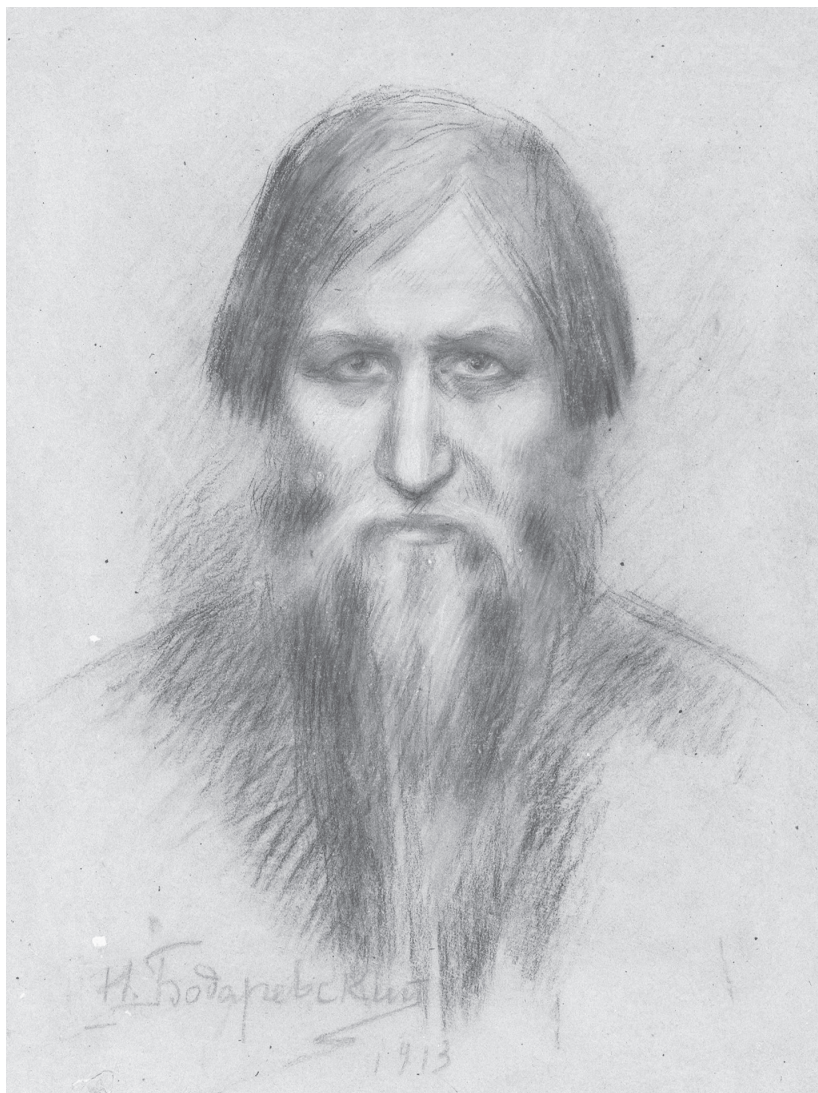
Afkortingen 335

Noten 337

Bibliografie 361

Illustraties 371

Register 375

Raspoetin in 1913, tekening van Jelena Klokatsjova in pen en houtskool.

Russische Rijk 1914

+++++ Trans-Siberische spoorlijn en
Trans-Mantsjoerische spoorlijn

Inleiding

‘Deze man was uniek,’ heeft een beroemde Russische schrijfster over Raspoetin opgemerkt. ‘Een eenmalige verschijning, als een personage uit een roman. Hij was bij leven legendarisch, zijn dood is legendarisch en zijn nagedachtenis is gehuld in legende.’¹ Nadezjda Lochvitskaja, bekend onder haar pseudoniem ‘Teffi’, had de zeldzame eer gelezen en gewaardeerd te worden door zowel tsaar Nicolaas II als Vladimir Iljitsj Lenin. Ze was ook een van de vele vrouwen op wie Raspoetin zijn verleidingskunsten losliet, maar in haar vond hij duidelijk zijn gelijke.

Van oudsher ben ik gefascineerd door Raspoetin, zelfs al vóór ik het onderzoek voor mijn vorige boek, *Rusland: Revolutie en burgeroorlog*, begon. Hoe kon het in vredesnaam dat een halfanalfabete boer uit Siberië zo’n verwoestend effect had op het verloop van de geschiedenis? Hij bekleedde geen officiële functie. Hij had geen strijdmacht onder zijn bevel. Hij was een toegewijd monarchist, geen revolutionair. En toch droeg hij, zij het onbedoeld, meer dan wie ook bij aan de ondergang van de grootste autocratie ter wereld. De dichter Alexander Blok, die werkte voor de Buitengewone Commissie die de hele kwestie direct na de Februarirevolutie van 1917 onderzocht, schreef:

Wie deze man ook was, de reikwijdte van zijn invloed was enorm. Zijn leven voltrok zich in een unieke atmosfeer van hysterische adoratie en voortdurende haat: sommigen aanbaden hem, anderen wilden hem ver-

nietigen. Het unieke van de wellustige moezjiek die door een schot in de rug werd gedood op Joesoepovs 'feestje met een grammofoon' lag bovenal in het feit dat de kogel die hem afmaakte de heersende dynastie recht in het hart trof.²

Toch is het krachtige beeld van die kogel die het tsaristische regime vernietigde veel te simplistisch. De fatale wonden stapelden zich op, en waren al eerder toegebracht.

Het keizerlijke officierenkorps was zó gedemoraliseerd door de overtrokken berichten over politieke en financiële corruptie, om nog maar te zwijgen van de volkomen uit de lucht gegrepen verhalen over Raspoetins seksuele uitspattingen met de keizerin en zelfs met haar dochters, dat er bij het uitbreken van de Februarirevolutie in 1917 nauwelijks een zwaard werd getrokken ter verdediging van de tsaar. Zelden werd de historische keten van oorzaak en gevolg zozeer beïnvloed door één enkele man van eenvoudige komaf en de wilde geruchten om hem heen. De impact van Raspoetin biedt een intrigerend, afwijkend perspectief op de theorie dat de geschiedenis wordt gemaakt door 'grote mannen'.

Er is nog een ander aspect aan deze 'legendarische figuur', zoals Teffi hem noemde, dat al even intrigerend is. De mythen en leugens die hem omringden waren het nepnieuws van die tijd. Raspoetin was er zelf deels verantwoordelijk voor door zijn veelvuldige gesnoef over zijn connecties met de keizerlijke familie. Toch leggen de gevolgen ervan een fenomeen bloot dat historici maar al te vaak over het hoofd zien: geruchten en complottheorieën kunnen een krachtiger uitwerking hebben dan de werkelijkheid.

Raspoetin en de ondergang van de Romanovs is geen conventionele biografie, hoewel het buitengewone verhaal van de relatie tussen de Sibेरische boer en de keizerlijke familie natuurlijk wel de kern ervan vormt. Dit verhaal verwijst expliciet naar het niemandsland tussen waarheid en mythe, tussen feit en fantasie, dat een essentieel onderdeel vormt van het verhaal van Raspoetin en, in toenemende mate, van dat van onze eigen tijd.

Toen de keizerin-weduwe begin 1868 zwanger was van haar eerstgeborene, de toekomstige tsaar Nicolaas II, zou ze getraumatiseerd zijn geraakt door een voorspelling of droom. Ze werd doodsbang dat haar zoon zou worden gedood door een Russische boer, een moezjiek. Volgens professor Alexander Bochanov en anderen 'ging ze haar hele leven zwaar gebukt onder deze voorspelling'.³ Dus toen ze achtendertig jaar na de droom opeens vernam dat haar zoon en schoondochter volkomen in de ban waren geraakt van een boer met de naam Raspoetin, was ze met afschuw vervuld. Binnen de Romanov-familie leidde zij het verzet tegen zijn invloed aan het hof.

In 1919 vertelde Raspoetins dochter Maria aan Nikolaj Sokolov, de persoon belast met het onderzoek naar de afslachting van de keizerlijke familie, dat de tsaar tegen haar vader had gezegd dat hij wist dat hij door een boer zou worden vermoord. Professor Bochanov schrijft in zijn boek over de Romanovs dat de keizerin-weduwe deze voorspelling had gehoord uit de mond van een onbekende oude vrouw. In het centrale Russische staatsarchief bevindt zich echter een zogeheten 'Dagboek van Raspoetin' waarin de dramatische droom, die vermoedelijk door keizerin Alexandra aan Raspoetin is verteld, in geuren en kleuren wordt beschreven. In deze versie vroeg de moeder van de tsaar een oude min van de familie om de droom te duiden. Het 'Dagboek', dat omstreeks 1920 in het archief werd ondergebracht, is door experts als een vervalsing bestempeld, maar toch bevat het verhaal onmiskenbaar een kern van waarheid. De opsteller ervan moet Raspoetin of iemand die dicht bij hem stond goed gekend hebben. Het verhaal was in elk geval alom bekend binnen de keizerlijke familie.

Een oude vriendin van de familie, prinses Olga Romanoff, met een buitenhuis vlak bij dat van de Romanovs, had over de droom van haar overgrootmoeder horen vertellen door haar vader, prins Andrej. Hij was toevallig ook de oudere broer van de mooie grootvorstin Irina, die getrouwd was met prins Joesoepov, Raspoetins moordenaar. Om al deze redenen vormt de droom, of deze nu echt heeft plaatsgevonden of niet, een treffende illustratie van Teffi's opmerking dat het leven van Raspoe-

tin was 'gehuld in legende'. Bovenal onderstreept de droom de fundamentele waarheid dat als het om Raspoetins invloed op de loop der gebeurtenissen gaat, de perceptie veel krachtiger was dan de werkelijkheid.

Zijn duizelingwekkende opkomst tot invloedrijkste figuur aan het hof was zo onwaarschijnlijk dat die niet alleen heel Rusland in zijn greep hield, maar ook buitenlandse naties. De meeste berichten in de pers drukten alleen maar een of andere vorm van afschuw uit. Gelukkig voor de historicus waren er echter een aantal zeer intelligente mannen en vrouwen die hem nauwlettend observeerden, en hun verslagen zijn het verhelderendst. Raspoetins eigen gepubliceerde geschriften werden zo ingrijpend bewerkt door degenen om hem heen, met inbegrip van de tsarina zelf, dat er van zijn eigen chaotische uitspraken amper iets resteert. De enige uitzonderingen, die met grote behoedzaamheid moeten worden benaderd, zijn een handvol kranteninterviews.

We mogen niet vergeten wat de grote negentiende-eeuwse dichter Fjodor Tjoetstjev ooit heeft gezegd: Rusland kan niet met het verstand alleen worden begrepen. Hetzelfde geldt voor Raspoetin. Hij combineerde de spirituele onschuld met ongebreidelde lust; intense religieuze devotie met cynisch opportunisme; opschepperij met paranoia; spontane vrijgevigheid met hebzucht; zelfinzicht met fantasie. Hij overtuigde zichzelf ervan dat hij oprecht van vrouwen hield en was toch bij tijd en wijle een verkrachter. Alle tegenstrijdigheden in zijn karakter tarten de conventionele logica, en dat geldt evenzeer voor het verbijsterende verhaal van zijn leven en dood.

Opmerking over data

Omdat deze geschiedenis eindigt voordat de bolsjewistische regering op 31 januari 1918 de gregoriaanse kalender invoerde, worden alle data uit het begin van de twintigste eeuw weergegeven volgens de kalender in de oude juliaanse stijl, die dertien dagen achterliep op die van het Westen.

Russische namen worden in getranslitereerde vorm weergegeven, maar meestal zonder patroniemen om ruimte te besparen. Ik heb ook de gangbare praktijk gevolgd om tsaren te noemen met de verengelseste versie

van hun naam (en in deze vertaling de vernederlandste naam – *vert.*). Nicolaas II werd vaak betiteld als de keizer of de soeverein, waarbij ik de vorm heb gevolgd die in de oorspronkelijke correspondentie of beschrijving werd gebruikt. De echtgenote van tsaar Nicolaas, de tsarina, werd meestal aangeduid als keizerin Alexandra Fjodorovna. De tsarevitsj werd ook betiteld als de troonopvolger, of Alexej Nikolajevitsj.

Kruispunt in Siberië

Net voorbij het Oeralgebergte, aan de oever van de rivier de Toera, ligt het dorp Pokrovskoje. Deze primitieve nederzetting, waar het ouderlijk huis van Grigori Jefimovitsj Raspoetin stond, had nauwelijks een schriller contrast kunnen vormen met de levensomstandigheden van de Tsaar aller Russen. Toch lag op 27 april 1918 uitgerekend Pokrovskoje op de route van de groep rode gardisten die de tsaar en tsarina escorteerde op hun laatste reis naar Jekaterinenburg. Slechts vergezeld door hun achttien jaar oude dochter Maria was het keizerlijk ouderpaar uit Tobolsk vertrokken. Ze waren gedwongen om tsarevitsj Alexej, die ziek was, en hun drie andere dochters voorlopig achter te laten.

Omdat er nog ijs op de Toera lag, konden de keizerlijke gevangenen niet zoals gebruikelijk met de raderstoomboot reizen. De voormalige keizerin Alexandra Fjodorovna en grootvorstin Maria reisden in een *tarantass*, een langwerpige open rijtuig met een canvas kap. Nicolaas, de afgezette tsaar, klaagde niet over het gehobbel van zijn rustieke kar, een primitieve tweewielige *aba*, die bij elke kuil in de modderige weg tussen de rivier en het bos van berken en dennen wild heen en weer schommelde.

Het kleine konvooi hield rond het middaguur halt in Pokrovskoje om van paarden te wisselen. Ze bleken recht tegenover het huis van de familie Raspoetin te staan. De tsarina staarde naar het houten gebouw met één verdieping. Ze wist alles over de geboorteplaats van de boerse Man Gods die ze ‘Onze Vriend’ hadden genoemd. Twee jaar eerder had

Raspoetin voorspeld: 'Of ze willen of niet, ze zullen naar Tobolsk komen en mijn dorp zien voordat ze sterven.'¹ Tussen hun bagage had ze vier iconen verborgen die hij hun had gegeven, en ook al zijn brieven, die ze koesterde.²

Een jaar en vier maanden eerder had Alexandra Fjodorovna met verbijstering en afgrijzen vernomen hoe het nieuws van de moord op hem werd ontvangen. Voorstellingen in theaters in Petrograd werden onderbroken en het publiek sprong op om te juichen en het volkslied 'God behoeft de tsaar' te zingen. Zijn moordenaars waren vurige monarchisten geweest, geen revolutionairen. Maar zoals ze zichzelf voortdurend voorhield: alleen degenen uit de bevoorrechte klasse hadden gejuicht. Een dame van hoge komaf die het nieuws opgewonden had meegedeeld aan een zaal vol gewonde soldaten werd begroet met een vijandige stilte. 'Jawel,' zei een soldaat uiteindelijk tegen haar, sprekend namens zijn kameraden. 'Er was maar één moezjiek die ooit in de buurt van de troon kwam, en de heren en meesters hebben hem vermoord.'³

Terwijl de tsarina diep in gedachten verzonken was, maakte grootvorstin

De haastige schets van Raspoetins huis in Pokrovskoje, gemaakt door grootvorstin Maria voordat de bolsjewistische bewakers doorhadden wat er aan de hand was.

Maria een snelle schets van het huis. Raspoetins weduwe, Praskovja Fjodorovna, en twee van hun kinderen tuurden vanachter een raam met angstige fascinatie naar het keizerlijke gezelschap. Plotseling realiseerde een van de rode gardisten zich wat er gebeurde. Hij begon te schreeuwen en zette zijn geweer tegen de schouder. Praskovja trok haar kroost snel uit het zicht.

Slechts drie maanden na dit voorval zou een bolsjewistische eenheid in Jekaterinenburg de tsaar, de tsarina, de tsarevitsj en de vier grootvorstinnen de kelder van het 'Huis voor Speciale Doeleinden' in drijven om hen daar te vermoorden. De rode gardisten hadden de muren van de trapgang naar beneden beklad met obscene graffiti. Ze beeldden Raspoe-tin af 'met ontblote en overdreven genitaliën', en op een andere afbeelding werd hij oraal bevredigd door de keizerin.⁴ Samen met zijn hele gezin werd Nicolaas II, Tsaar aller Russen, vervolgens vermoord – niet door één enkele moezjiek zoals zijn moeder had gevreesd, maar door een hele groep, die van dichtbij hun lichamen doorzeefden met kogels. Raspoetin had het inderdaad bij het verkeerde eind gehad toen hij de tsaar voorspelde 'dat moezjiëks hem nooit zouden doden en hij om het leven zou worden gebracht door een intellectueel'.⁵

Voor de bolsjewieken leek er een zekere poëtische gerechtigheid te schuilen in het feit dat de laatste der Romanovs werd omgebracht op weg naar Siberië, waar de Romanovs zelf door de eeuwen heen zovelen van hun tegenstanders naartoe hadden verbannen. Toch zouden hun eigen slachtoffers, die naar kampen in het oosten werden gestuurd voor dodelijke dwangarbeid, zelfs nog erger lijden dan hun mederevolutionairen die tegen het oude regime hadden samengespannen.

Sinds het begin van de zeventiende eeuw werd het uitgestrekte Siberië met zijn brede rivieren, toendra's en stille wouden geëxploiteerd voor onder meer de handel in bont, visserij, landbouw, houtkap en goudwinning. Het had de tsaristische regering al lange tijd een voor de hand liggende vorm van straftoediening verschaft: ze veroordeelde mensen tot verbanning of dwangarbeid in het afgelegen oosten, langs de beruchte 'kettingweg'.

Een Siberisch dorp met een trojka van paarden
die een geïmproviseerde slee voorttrekken.

Siberië was feitelijk een ander land dan Groot-Rusland ten westen van de Oeral. Het kende geen lijfeigenschap of grote landgoederen. Met zijn ongerepte bossen en wilde dieren was dit schijnbaar eindeloze gebied getekend door de gewelddadige pogingen om het te onderwerpen. Hoewel hun wereldbeeld werd gekenmerkt door woeste volksverhalen en half animistische overtuigingen, gaven de Siberiërs doorgaans blijk van een veel onafhankelijker, zelfs anarchistische gezindheid. Ze waren ook zelfredzaam, een noodzakelijke eigenschap in een land met zulke barre omstandigheden.

Grigori Raspoetins vader Jefim was een arme maar vlijtige boer. De familienaam, die veel voorkomt in Siberië, betekent 'kruispunt'. Zoals veel van zijn dorpsgenoten beoefende Jefim verschillende beroepen, afhankelijk van het seizoen. Op een klein stukje land verbouwde hij kool,

oogstte hooi en hield een tiental paarden en runderen. Samen met anderen viste hij in de rivier de Toera op sterlet, *taimen*, forel, snoek en steur. Gedurende bepaalde perioden werkte hij op de hoofdpstweg van Tobolsk naar Tjoemen als vrachtrijder of vervoerde hij passagiers in zijn eigen tarantas. In de winter, wanneer de handel toenam doordat de bevroren Toera niet langer bevaarbaar was voor raderstoomboten, bouwde hij het rijtuig om tot een slee door de wielen te vervangen door glijders.

Jefim trouwde in 1862. Zijn vrouw Anna verloor hun eerste vier baby's. Uiteindelijk overleefde in januari 1869 een zoon. Bij zijn doop werd hij vernoemd naar de Cappadocische mysticus Gregorius van Nyssa. Door het gebrek aan betrouwbare gegevens zouden er later talloze verzonden verhalen over de kindertijd en jeugd van de jongen in omloop komen. In werkelijkheid had hij nooit een broer die zou zijn gestorven nadat ze samen in de rivier waren gaan zwemmen. En het populaire verhaal dat hij terwijl hij ziek in bed lag een paardendief in het dorp zou hebben aangewezen, is hoogstwaarschijnlijk nog zo'n mythe die later is bedacht om zijn reputatie als helderziende kracht bij te zetten. Grigori Jefimovitsj Raspoetin, roepnaam 'Grisja', zou volgens de geruchten een paardenfluisteraar zijn maar stond evengoed bekend als paardendief, hoewel er nooit een aanklacht tegen hem werd ingediend. Wel werd hij herinnerd als een herrieschopper en drinkebroer in zijn jonge jaren.

Behalve de dorpskroeg voor de verkoop van wodka had Pokrovskoje een witte kerk met groene koepels en een toren, een poststation, een eenvoudig winkeltje met landbouwgereedschap en een houten aanlegsteiger op palen die in de rivierbedding waren geslagen. Met modder besmeurde varkens werden langs de oever gehoed door boerinnen met hoofddoeken en felgekleurde overrokken die met brede schouderbanden omhoog werden gehouden.

Het huis van de familie Raspoetin was een *izba*, een blokhut waarvan de naden waren gedicht met mos. De enige uiterlijke versiering bestond uit kunstig bewerkte raamkozijnen. Het had een apart bijgebouw, een *gornitsa*, waarin gasten en pelgrims konden overnachten. In de gezinswoning zelf verlichtten kleine olielampjes ruw geschilderde iconen terwijl

kakkerlakken zich schuilhielden in donkere hoekjes. Behalve koolsoep kookte Grigori's moeder ook vissoep. Dat bleef zijn lievelingseten, zelfs tijdens de jaren van zijn grootste roem voor zijn dood. In zijn appartement in Sint-Petersburg, tijdens de Eerste Wereldoorlog, stak hij zijn ongewassen handen in de grote soepterrine en haalde er stukken vis uit die hij zijn hooggeboren vrouwelijke volgelingen aanbood. Weinigen zouden dit huldeblijk afwijzen.